

Biezuńska-Małowist, Iza

"Actes du Colloque d'Histoire Sociale 1970", Paris 1972 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 63/4, 701-703

1972

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Actes du Colloque d'Histoire Sociale 1970. Centre de recherches d'histoire ancienne t. 4, „Annales Littéraires de l'Université de Besançon” 128, Paris 1972, s. 124.

Tom ten zawiera materiały pierwszego *colloque* na temat historii społecznej antyku zorganizowanego przez ośrodek badań tej tematyki Uniwersytetu w Besançon pod kierunkiem prof. Pierre Levéque; *Colloque* odbył się w dniach 20—21 kwietnia 1970, następny w dniach 10—11 maja 1971, a trzeci w maju 1972 r. Od czasu pierwszej konferencji upłynęły trzy lata, w czasie których ośrodek badawczy w Besançon sprecyzował dokładniej zakres swoich zainteresowań i zdołał skupić wokół siebie międzynarodowe grono badaczy o wspólnych zainteresowaniach. Zasadniczym celem ośrodka w Besançon jest zebranie pełnej dokumentacji przekazów źródłowych dotyczących niewolnictwa w starożytności. Założona kartoteka zawiera karty perforowane o bardzo starannie opracowanym wzorze haseł. Z literatury łacińskiej wzięto na początku na warsztat dzieła Cycerona, Marcjalisa, Juwenalisa, z greckiej — mówców ateńskich.

Tematyka kolejnych *colloques* coraz bardziej koncentruje się na problemach niewolnictwa antycznego. Akta pierwszego *colloque* natomiast zawierają referaty o tematyce społecznej, związanej z niewolnictwem — ale nie tylko.

Omawiany tu tom zawiera referat Paul Petit „L'esclavage antique dans l'historiographie soviétique”. Referat ten oparty jest głównie na artykułach zamieszczanych w „Więstniku DREWNIJ Istorii” i niektórych tylko wydaniach książkowych. Autor starał się dać przegląd najważniejszych etapów w poglądach historiografii radzieckiej na temat niewolnictwa starożytnego, genezy i roli niewolnictwa w życiu gospodarczym republiki rzymskiej i niewolnictwa w okresie Cesarstwa oraz ideologii i wierzeń niewolników. Główne prace tu omówione to prace Sztajerman oraz niektóre artykuły Kuziszczina, Rijskiego i innych. Autor podkreślając rolę prac Sztajerman w dyskusji schematycznych dawnych poglądów na znaczenie niewolnictwa i „rewolucji niewolników” nie zauważył początków tej dyskusji (artykuł Sztajerman z 1953 r.). W każdym razie referat ten jest wyrazem dużego zainteresowania nowszymi pracami radzieckimi na ten temat.

Następny referat, jeden z najbardziej interesujących w tomie, to Yvon Garlan „Les esclaves grecs en temps de guerre”. Autor zebrał bogatą dokumentację ze wzmianek rozsianych w spuściźnie literackiej starożytności, ale także z inskrypcji, stojąc na stanowisku, że właśnie przejawy konfliktów klasowych najłatwiej w starożytności zaobserwować w momentach kryzysu, a więc także podczas wojen. Omawia zjawisko ucieczek niewolników podczas wojen, podkreślając słusznie, że niewolników zbiegłych od właścicieli do strony przeciwnej nie oczekiwała na ogół wolność tylko ponowna niewola, ta perspektywa musiała więc wpływać na postawę niewolników. Bardzo też słusznie dowodzi różnicy reakcji niewolników prywatnych i ludności zależnej typu helotów czy penestów i ich losów po ucieczce. Omawia też problem udziału niewolników w załogach ateńskich statków wojennych słusznie podważając interpretację kilku fragmentów literackich (Ksenofont, *Hell.* I 6, 24, Arystofanes, *Żaby* 33—34; 190—199; 693—694) i niektórych inskrypcji (IG II² 1951) jako mających dowodzić zaciągania niewolników do załóg wioślarskich w trudnych sytuacjach. Wydaje się tu, że należałoby także odrzucić w sposób bardziej zdecydowany niż to robi Garlan świadectwo Demost.

Philipp. I 36. Przekonywująco też przeprowadza Garlan rozróżnienie między praktyką ateńską niechętną udziałowi niewolników w załogach statków wojennych a praktyką innych państw, które łatwiej dopuszczały do tego rodzaju wypadków. Omówiwszy zagadnienie udziału niewolników w wojskach lądowych i ich roli w okresie oblężenia miasta Garlan kończy bardzo ostrożnymi a zarazem bardzo szerokimi wnioskami. Podkreśla udział niewolników raczej we flocie niż w wojskach pieszych, dużą różnicę między helotami czy penestami a niewolnikami *sensu stricto* oraz preferencję, także w ostatnim wypadku, w stosunku do niewolników państwowych względnie *oikogeneis* przy poborze do wojska.

Zagadnień niewolnictwa dotyczy dosyć ogólny referat Cl. Mossé „Quelques problèmes du développement de l'esclavage à l'époque hellénistique” oraz R. Etienne „Cicéron et l'esclavage”. Etienne na podstawie bardzo interesująco zebranych ustępów Cycerona wskazuje na odmienną postawę wobec niewolnictwa Cycerona jako męża stanu, jako filozofa oraz jako właściciela niewolników. Zasady surowości, nawet okrucieństwa wobec niewolników w pierwszym wypadku, potępienie niewolników jako zła moralnego, krytyka nadmiernego rozwoju niewolnictwa, w drugim aspekcie, wreszcie — z punktu widzenia właściciela — bardzo szerokie opieranie się na pracy niewolniczej i duża łagodność, serdeczność, a nawet przyjaźń wobec niewolników, szczególnie wykształconych. Słusznie Etienne zwraca uwagę na wahanie Cycerona między pojęciami niewolnik — narzędzie, i niewolnik — człowiek, wahanie, które zresztą jest charakterystyczne dla całego piśmiennictwa starożytnego i występuje nawet w przepisach prawnych. Może więc niekoniecznie trzeba, jak to robi Etienne, wiązać ten brak konsekwencji z okresem według autora przełomu struktur ekonomicznych i społecznych, kształtowania się cywilizacji specjalistów, a więc technokratycznej (s. 93, chyba to zbyt modernizm). Wydaje się, że brak konsekwencji w traktowaniu niewolników raz jako ludzi a raz jako rzeczy tkwi w istocie antycznego systemu niewolnictwa.

Pozostałe referaty zawarte w tym tomie dotyczą głównie spraw struktur społecznych choć nie ściśle niewolnictwa (A. Laronde „Sur quelques grandes familles de Cyrène au IVe siècle avant J.C.” i E. Demougeot „Laeti et gentiles dans la Gaule du IVe siècle”). W części drugiej zawarte są sprawozdania z działalności ośrodka w Besançon — D. Celsa o ogólnych założeniach i metodach gromadzenia materiałów, Françoise Dunand o materiałach dotyczących niewolnictwa w mowach Lyzjasza.

W dniach 10—11 maja 1971 r. odbyło się w Besançon drugie *colloque* dotyczące już ściśle niewolnictwa w starożytności. Celem tych spotkań, poza dyskusją różnych aspektów niewolnictwa w starożytności, pozostała nadal prezentacja prac ośrodka i uzyskanie szerszej opinii na temat zastosowanych metod pracy i osiągnięć. Ośrodek w Besançon prowadzi dalsze prace nad informacjami o niewolnictwie u mówców ateńskich, u Cycerona, u Marcjusa i Juwenala, w pismach św. Hieronima. Na zeszłorocznym *colloque* M. P. Carrière-Hervagault przedstawiła wyniki prac ośrodka nad informacjami o niewolnictwie w pismach mówców ateńskich oprócz Lyzjasza, o którym mówiła w ubiegłym roku Françoise Dunand i Demostenesa, który będzie tematem przyszłych spotkań. Fragment prac nad Cyceronem przedstawił D. Cels w referacie „Les esclaves dans les Verrines”. W ośrodku przeprowadza się nadal dokładną inwentaryzację wszelkich wzmianek o niewolnictwie i niewolnikach u opracowywanych pisarzy. Sądząc z pokazanych uczestnikom *colloque* kartotek i wstępnych wyników tego rodzaju zestawień — pełne zestawienie materiału może dać bardzo interesujące wyniki, bardziej ściśle niż w dotychczasowych pracach indywidualnych.

Colloque otworzył referat prof. I. Bieżuńskiej-Małowist (Warszawa) na temat znaczenia badań nad niewolnictwem w Egipcie grecko-rzymskim

dla problematyki ogólnej niewolnictwa antycznego. Poruszono w nim przede wszystkim kwestię niewolnictwa z urodzenia i niewolnictwa za długi jako źródła dopływu niewolników, występowania jednoczesnego form niewolnictwa patriarchalnego i niewolnictwa rozwiniętego oraz wzajemnego stosunku niewolnictwa masowego oraz niewolnictwa „drobnego”, tzn. rozpowszechnienia niewolnictwa wśród drobnych posiadaczy. Drugi referat dotyczył badań nad mówcami attyckimi. Z dwóch referatów popołudniowych pierwszy (O. Masson z Paryża) dotyczył imion niewolników w Grecji. Referat obejmował materiał od tabliczek linearnych B aż po czasy hellenistyczne, aby zakończyć wnioskiem, że nie było specjalnych imion niewolniczych w Grecji. Dyskusja zarzucała referentowi ahistoryczność tego rodzaju metody badań. Drugi referat — jeden z najbardziej interesujących wygłoszony przez Pierre Vidal-Naquet (Paryż — Ecole des Hautes Etudes) dotyczył stosunku historiografii greckiej do niewolnictwa. Referent zwrócił uwagę m.in. na fakt, że historycy greccy zastanawiali się nad początkami „helotyzmu”, natomiast nie interesowały ich początki niewolnictwa. Epokę bez niewolnictwa rzutowali czasem w przyszłość, nie widzieli jej w przeszłości. Nawiązując do stwierdzenia pierwszego referatu, że Grecja klasyczna stanowiła zapewne wyjątek jeżeli idzie o rozwój niewolniczego systemu produkcji, Vidal-Naquet podkreślił, że stanowiła wyjątek w społeczeństwach starożytnych także przez brak rozwoju uzależnienia ludności wsi. Dlatego też interesują się historycy greccy początkami i pochodzeniem niezwykłego dla nich zjawiska „helotyzmu”, za naturalne i nie wymagające wyjaśnień uznają niewolnictwo.

W drugim dniu *colloque* pierwsze dwa referaty poświęcone były problemowi stosunku *laoi* i niewolników na wsi w Azji Mniejszej w okresie hellenistycznym (P. Briant) i tzw. *hierodouloi* (P. Deboss). Pierwszy referat obfitował w bardzo interesujące hipotezy wyprowadzane niestety ciągle z tej samej nikłej ilości źródeł, więc trudne do dowiedzenia. Drugi zajął się zestawieniem materiału do kwestii niewolników świątynnych z różnych okresów i terenów i obecnego stanu badań. Nieograniczenie się w badaniu do jednego terenu czy okresu a szerokie stosowanie metody porównawczej wydaje się rokować tej pracy perspektywę nowego ujęcia niektórych przynajmniej spornych kwestii.

Popołudnie drugiego dnia obejmowało referaty dotyczące Rzymu: F. Sartori (Padwa) o Cynnie i niewolnikach, M. A. Levi (Mediolan) o źródłach antycznych dotyczących powstania Spartakusa, wymieniony już Celsa o Werrynach i F. Fabre'a (Bordeaux) o życiu rodzinnym wyzwolenców prywatnych w okresie republiki.

Bardzo cenna podczas tego *colloque* była ożywiona dyskusja tocząca się w swobodnej i koleżeńskiej atmosferze. Szczególnie aktywni w dyskusji byli Monique Clavel, R. Etienne, P. Léveque, Cl. Mossé, F. Sartori, P. Vidal-Naquet i niżej podpisana.

Coloque trzeci — w maju 1972 r., również skoncentrowany był na zagadnieniach niewolnictwa, skupił znacznie jeszcze szersze grono specjalistów. Akta *colloque* z r. 1971 są już w druku i jak zapowiedział prof. Levéque również akta tego-rocznego spotkania ukazą się szybko.

Wszystko zdaje się wskazywać, że dzięki energii i konsekwencji organizatorów ta bardzo pożyteczna impreza będzie się rozwijać pomyślnie. Ten nowy ośrodek badań nad niewolnictwem starożytnym, przechodzący od systemu prac indywidualnych do pracy zespołowej zarówno w ośrodku samym jak i w szerszych dyskusjach, zdoła znacznie posunąć i pogłębić naszą wiedzę o strukturach społecznych antyku.